

УДК 330.35 (477)

Крючкова І.В., д-р екон. наук
головний науковий співробітник Інституту
економіки та прогнозування НАН України

**УКРАЇНА: ВАЖКИЙ ШЛЯХ ДО СТВОРЕННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАСАД
МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ**

Розглянуто історію просування України на шляху інтеграції з європейською спільнотою та активний валив учасників міжнародної спільноти на трансформаційні процеси в українській економіці та інституційному розвитку країни. Наведено результати дослідження макроструктурних змін в економіці України, що відбувалися поетапно з часів трансформаційної кризи по теперішній час. Відповідно до визначених етапів розвитку економіки України з'ясовуються як позитивні, так і негативні структурні зрушення, що активно впливали на створення моделі розвитку або моделі занепаду економіки. На базі структурного аналізу країн ЄС обґрунтовується найбільш прийнятна для України модель розвитку і її структурні параметри в розрізі інституційних секторів економіки.

К л ю ч о в і с л о в а: євроінтеграція, етапи трансформаційного розвитку, валовий наявний дохід, інституційні сектори економіки, інституціональна збалансованість, структурні деформації, доходи від власності, соціальні трансферти, валові заощадження, валове нагромадження основного капіталу.

JEL O11, O12, O16, O 23, E22, E25, E64, E66

Незрілість ринку та перманентні політичні струси дестабілізують вихід України на стабільну траєкторію розвитку та залишають її на периферії потоків міжнародного капіталу, що ускладнює інтеграційні процеси в

напрямі розвинених країн світу. Водночас стабільний та ефективний розвиток національних економік передбачає повноцінне включення окремих (у тому числі тимчасово периферійних ринків) до світових процесів (інноваційних, інвестиційних, екологічних, торговельних тощо), а це, в свою чергу, потребує низки структурних перетворень в економіці, а також стандартизації економічного регулювання, включаючи уніфікацію правового поля (з адаптацією до міжнародних стандартів) та розповсюдження передових фінансових і економічних технологій у сфері управління. Отже, інтеграція України з європейською спільнотою передбачає дотримання не стільки критеріїв завершеності трансформації, скільки критеріїв конвергенції, що дає право стати претендентами на входження до ЄС.

Слід нагадати, що більш-менш активне приєднання України до цього процесу розпочалася від моменту здобуття незалежності, коли країна стала об'єктом активного впливу міжнародних організацій, мета яких була полегшити просування країни у напрямі формування стабільної ринкової економіки та демократизації суспільства шляхом поступового наближення до європейських стандартів господарювання та впровадження інституціонального середовища, притаманного громадянському суспільству. Україна прийняла низку міжнародних зобов'язань щодо впровадження міжнародних стандартів й укладання Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС¹ (яка визначила механізми взаємодії між Україною та ЄС) та започаткування (у 1995 р.) переговорного процесу про набуття повноправного членства у Світовій організації торгівлі.

Зазначена Угода стала важливим кроком на шляху до інтеграції України в ЄС. Вона не тільки декларує, але й чітко окреслює конкретні механізми та правила партнерства сторін, а також намічає подальші кроки на цьому шляху — головне їх зробити. Втім були й інші оцінки цієї угоди, наприклад, на думку деяких фахівців, “Угода про партнерство та співробітництво з ЄС” є

¹ Закон України № 237/94-ВР «Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною» [Електронний ресурс]. – Доступний з : www.rada.gov.ua

“варіантом кучої угоди про партнерство та співробітництво”, до того ж на ратифікацію Угоди пішло цілих чотири роки, що свідчить про відсутність активних дій українського уряду в цьому напрямі².

У червні 1998 року Президентом України було затверджено Стратегію інтеграції України в ЄС, в якій було чітко визначено основні напрями співробітництва України з Євросоюзом. Передбачалося, що реалізація стратегії забезпечить входження держави до європейського політичного, економічного і правового простору, а також формування зовнішньоекономічних пріоритетів України в середньостроковій перспективі.

Наступними важливими кроками в інтеграційному процесі став п'ятий саміт Україна – ЄС, що відбувся в Ялті у вересні 2001 р. та прийняття згодом (12 грудня 2001 р.) “Плану дій ЄС у галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні”, а також рішення останнього саміту Україна – ЄС (жовтень 2003 р.), що безпосередньо створили передумови для практичної реалізації завдань, пов'язаних із дотриманням Копенгагенських критеріїв та вступом України до Євросоюзу³.

Одночасно продовжується процес укладання численних міждержавних угод з метою вступу України до СОТ. Як показав аналіз розширення процесів прямого іноземного інвестування країн ЦСЄ, ці угоди сприяють активізації інвестиційних процесів, до того ж мають позитивний вплив на розширення зовнішньої торгівлі та вдосконалення її структури (товарної та географічної). Із вступом України в СОТ у 2008 р. було зроблено ще один крок до євроінтеграції.

Однак найбільш резонансною подією стає підписання Президентом України та головами держав (або урядів) Європейського Союзу у 2014 р. Угоди про асоціацію України з ЄС, відповідно до якої Україна бере на себе низку зобов'язань із часовими рамками щодо їх виконання. Крім зобов'язань

² Бутейко А. Украинские векторы // Зеркало недели. — 2002. — № 17.

³ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015) “Шляхом європейської інтеграції” / авт. кол.: Гальчинський А. С., Геєць В. М. та ін. ; Національний інститут стратегічних досліджень ; Інститут економічного прогнозування НАН України; Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. — К. : ІВЦ Держстату України, 2004.

щодо проведення ключових реформ, питань урядування та секторальній співпраці у різних сферах в Угоді тощо, також приділяється увага питанням макроекономічної стабільності, збалансованості державних фінансів, імплементації економічної політики Уряду.

Активний валив на трансформаційні процеси в українській економіці та її інституційні перетворення здійснюють і інші учасники міжнародної спільноти. Так, досить вагомим (у першу чергу — політично) був вплив міжнародних фінансових організацій на економічні події в країні. Йдеться про програму розширеного фінансування МВФ і підписання спільних документів, у яких український уряд брав на себе зобов'язання щодо виконання вимог стосовно проведення політики та підтримки цільових макроекономічних параметрів, підготовлених і представлених у вигляді матриці політичних заходів та поквартальних кількісних критеріїв ефективності, індикативних цільових показників і кількісних структурних маяків⁴. Тільки неухильне дотримання цих вимог забезпечувало отримання фінансової допомоги від МВФ, і, автоматично, — від інших міжнародних фінансових організацій (що визначало також і поведінку прямих інвесторів). Цікавим є той факт, що уряд України ніколи не оприлюднював у пресі ні переліку зазначених вище заходів і критеріїв, ані звітів про їх виконання. Водночас раніше ніколи не практикувалося щоквартальне звітування українського уряду щодо результатів оздоровчих заходів.

Утім, далеко не всі заходи з економічної політики, що проводилися відповідно до порад іноземних експертів, мали наслідком позитивні результати. Тут перш за все слід пригадати помилки зі створенням піраміди облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), що призвела до чистих бюджетних втрат на суму 7,6 млрд грн, скорочення золотовалютних резервів з 2,3 млрд до 761 млн дол. США тощо⁵. Дорого коштували державі й

⁴ Серед маяків були показники інфляції, курсу національної валюти, дефіциту державного бюджету, монетарної маси тощо.

⁵ Гальчинский А. Стабилизация гривни: проблемы и перспективы // Зеркало недели. — 2002. — № 17.

“швидкі” валютні позики, що спровокували валютно-фінансову кризу в економіці, яка тільки-но розпочинала виходити на траєкторію економічного зростання. Разом із тим не можна заперечити, що фінансова допомога МВФ та СБ дозволила вирішити багато завдань і досягти фінансової, цінової й валютної стабільності, а також певною мірою гармонізувати макроструктурні пропорції та забезпечити макроекономічну стабільність зростання.

Аналітичне дослідження структурних чинників розвитку⁶ економіки України і розвинених країн світу дозволило зробити висновок, що в Україні можливо досягнути стабільних та високих темпів економічного зростання лише за умов гармонізації основних макроструктурних складових ВВП і розгортання дії факторів, що зумовлюють інституційний розвиток та активізацію інвестиційних процесів.

Чи є потреба Україні брати за еталон інституційну структуру якоїсь з європейських країн, досягнення якої стане рятівником від перманентних криз?

Дослідження інституційних структур розподілу валового наявного доходу в країнах ЄС, а також в інших країнах світу показало що існує принаймні три моделі макроархітектури, що залежать як від глибинних культурних перетворень, так і від зрілості інституційного розвитку.

Перша, найбільш соціально спрямована і водночас інвестиційно-інноваційна модель розвитку давно сформувалася та підтримується в скандинавських країнах, де поряд з високою часткою держави у ВВП підтримується високий рівень валового наявного доходу нефінансових корпорацій (13,5% від загального ВНД у середньорічному вимірі за період 2001–2013)⁷, що забезпечує високий динамізм валового нагромадження основного капіталу та модернізацію виробництва.

⁶ І.В.Крючкова. Структурні чинники розвитку економіки України. – К. : Наукова думка., 2004. – 317 с.

⁷ Розраховано автором по групі країн (Норвегія, Фінляндія, Швеція) на базі даних ОЕСР (http://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=SNA_TABLE14A_SNA93&lang=en#)

Частка сектора загального державного управління, % до ВНД

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Фінляндія	28,7	28,4	27,7	27,3	27,9	28,5	29,5	29,4	25,3	24,3	26,1	25,6	
Швеція	31,4	29,2	29,1	30,4	31,7	31,5	32,0	31,0	30,3	30,0	30,1	29,5	29,3
Норвегія	37,0	34,6	33,1	35,5	37,4	40,3	40,1	41,5	36,6	36,2	38,3	37,9	36,5
Німеччина	19,4	18,8	18,4	17,7	17,9	18,8	20,2	20,7	19,4	18,7	20,5	21,3	
Франція	24,8	23,8	23,1	23,6	24,0	24,7	24,1	23,8	21,3	21,4	22,7	23,5	
Чехія	23,5	24,6	25,0	26,7	26,1	25,7	26,3	24,3	22,3	22,6	22,9	23,3	
Угорщина	24,5	22,8	22,4	21,7	20,7	20,3	23,2	23,4	22,2	20,7	19,8	21,6	
Італія	19,7	19,3	18,8	19,4	19,5	21,4	21,9	21,3	19,6	19,9	19,5	20,1	19,5
Іспанія	21,0	21,4	21,4	22,5	23,9	25,3	26,0	20,9	16,5	17,3	16,3	16,0	
Польща	16,5	16,7	16,2	16,5	18,1	19,4	21,1	20,2	17,3	16,7	18,1	18,2	
Греція					15,1	13,6	14,0	12,0	9,0	9,8	9,4	12,7	
Велика Британія	21,2	19,4	18,9	19,4	19,7	20,9	20,1	19,7	16,6	16,1	16,7	16,7	
США	16,4	13,9	13,5	13,8	15,0	15,7	15,7	13,4	9,8	9,6	9,9		
РФ		25,5	25,0	27,9	30,8	32,1	30,7	32,0	24,6	23,7	27,7	27,2	25,5
Україна	23,8	22,9	23,8	20,2	20,7	20,5	20,8	20,0	15,1	15,4	17,7	17,2	15,9

Джерело: тут і в табл. 2–3 розрахунки автора на базі даних ОЕСР
(http://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=SNA_TABLE14A_SNA93&lang=en#)

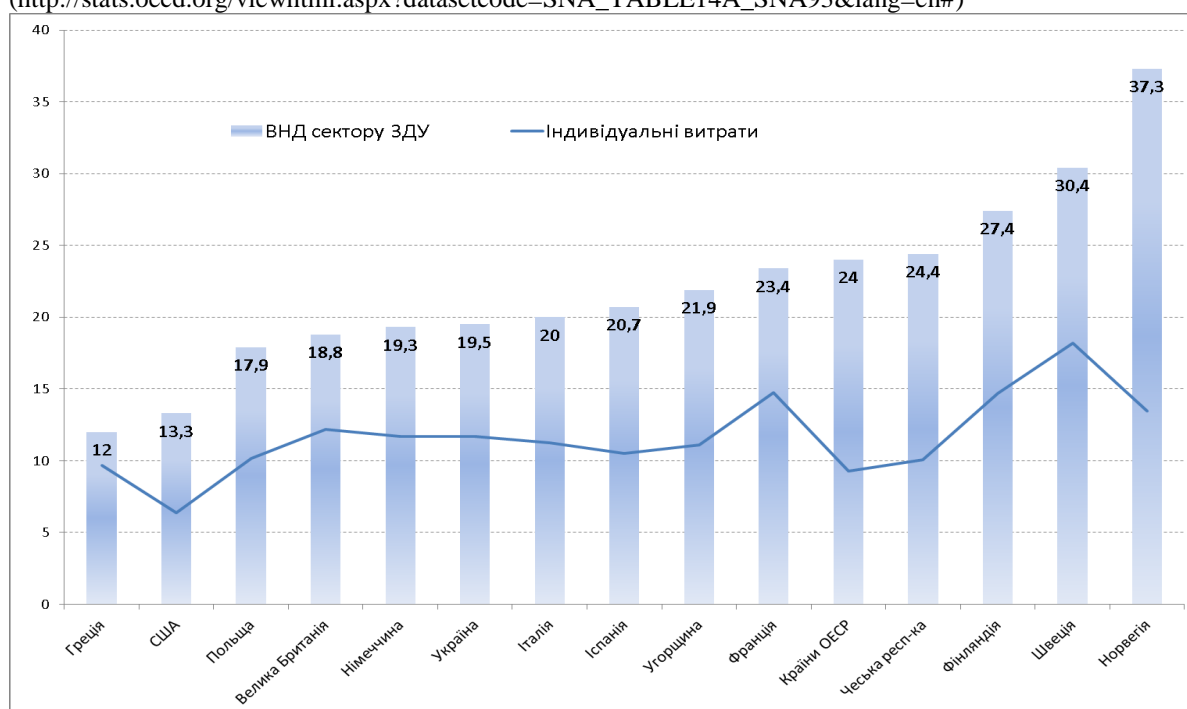

Рис. 1. Середні показники сектора ЗДУ, % до валового наявного доходу країни за 2001–2013 рр.

Джерело: розраховано автором на базі даних ОЕСР.

З даних, наведених в табл. 1, а також з рис. 1 видно, що в Норвегії, Фінляндії та Швеції найвищі рівні валового наявного доходу сектора ЗДУ відносно ВНД в цілому. При цьому частка ВНД домашніх господарств є найнижчою серед європейських країн (табл. 2), що не зменшує соціальну

спрямованість моделі, оскільки скоригований на соціальну допомогу в натурі ВНД домашніх господарств є високим і становить в середньому по цій групі країн 65% ВНД.

Таблиця 2

Частка валового наявного доходу домашніх господарств, % до ВНД в цілому

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Фінляндія	51,5	52,1	54,7	54,1	53,7	52,9	52,2	53,4	58,7	59,0	58,8	59,3	
Швеція	49,6	49,9	48,3	47,9	47,2	46,3	46,1	46,9	51,5	49,2	49,4	50,8	51,0
Норвегія	44,8	49,1	50,8	48,4	46,8	40,6	41,6	40,2	45,6	44,6	43,6	42,6	44,0
Німеччина	70,0	70,0	70,7	69,2	69,6	67,7	65,9	66,9	68,6	67,5	66,8	67,0	
Франція	64,1	65,5	65,1	65,1	64,5	64,3	64,5	65,0	67,0	66,4	65,9	65,8	
Італія	69,9	70,4	70,6	70,0	70,1	69,7	69,5	70,5	70,7	69,9	70,2	69,4	69,9
Іспанія	66,4	65,7	65,6	65,3	65,2	64,7	64,9	67,5	69,9	67,6	68,1	66,6	
Греція					73,8	74,9	78,2	76,1	76,7	74,5	74,0	70,0	
Польща	72,2	71,1	69,8	69,3	66,6	66,0	64,2	63,2	65,1	64,6	63,4	63,2	
Чеська респ-ка	58,0	58,2	57,6	56,4	55,8	56,0	56,0	55,6	60,2	60,5	59,5	60,4	
Угорщина	62,0	61,7	61,5	61,9	62,4	61,6	61,6	59,6	59,9	59,3	61,1	61,1	
Велика Британія	68,3	66,6	65,6	64,6	63,6	64,1	62,1	62,2	67,2	67,6	66,8	70,0	
США	72,3	74,1	74,6	73,8	72,1	72,0	73,2	76,1	76,9	76,1	76,0		
РФ		59,1	59,4	57,6	57,3	56,9	56,6	55,7	64,7	62,7	58,6	59,4	61,6
Україна	57,3	61,0	59,1	59,8	66,2	66,0	64,1	66,5	71,8	76,5	75,1	79,2	79,1

На відміну від скандинавських країн у таких країнах, як Італія, Греція Польща і США ми бачимо протилежне – високу частку домашніх господарств і низьку – сектора ЗДУ. Така ліберальна модель розвитку, хоч і передбачає соціальну підтримку громадян, але переносить вирішення багатьох проблем на їх плечі. Соціальні трансферти в натурі (відносно ВНД у середньорічному вимірі, за період 2001–2013 рр.) у США і Греції найнижчі й становлять лише відповідно 6,4 та 9,7% проти 18,2% у Швеції, або 14,7% у Фінляндії.

Такі країни, як Франція, Угорщина, Чеська Республіка, можна віднести до середньої групи із серединним шляхом розвитку. Тут відповідні рівні ВНД секторів ЗДУ і ДГ перебувають близько середніх позначок по країнах ОЕСР. При цьому сектор ЗДУ отримує достатньо валового наявного доходу, щоб бездефіцитно фінансувати індивідуальні та колективні послуги, а також державні капітальні вкладення. А сектор ДГ отримує оптимальну частку загального ВНД (коливається від 60–65%), плюс соціальну допомогу в

натурі, відповідно – 11–14% ВНД, що забезпечує достатній обсяг і якість охорони здоров'я и освіти.

Як видно з даних табл. 1–2, з 2001 по 2004 рр. показники України відповідали саме такій моделі розвитку. Однак, починаючи з 2005 р. почався рух до викривлення макропропорцій і утворення споживацької моделі розвитку із нарощенням частки домашніх господарств за рахунок падіння частки ЗДУ.

Таблиця 3

Частка валового наявного доходу нефінансових корпорацій, % до ВНД в цілому

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Фінляндія	16,6	15,6	14,7	15,4	14,6	15,0	14,9	13,1	12,2	13,3	11,7	11,7	
Швеція	11,4	13,6	14,0	13,8	14,1	15,2	13,8	14,1	10,9	14,3	13,0	11,7	12,3
Норвегія	15,0	12,0	11,8	11,5	11,8	15,7	13,4	13,1	12,3	13,1	12,6	13,1	12,7
Німеччина	9,9	10,1	9,5	10,9	10,3	10,9	12,1	10,6	10,5	12,0	10,6	10,1	
Франція	8,6	8,0	8,3	7,9	7,8	7,7	8,4	7,2	7,0	8,1	7,2	6,4	
Італія	8,4	8,4	8,9	9,1	8,9	7,5	6,9	6,2	7,3	7,9	7,8	7,4	7,8
Іспанія	9,3	9,9	10,1	9,6	8,5	7,3	5,6	7,2	10,1	12,1	12,1	12,9	
Греція					8,3	8,7	5,8	8,7	11,2	12,0	13,0	13,9	
Польща	7,2	7,7	10,3	10,4	10,9	10,5	9,4	10,9	13,1	14,0	15,1	15,3	
Чеська республіка	15,3	15,3	14,6	14,0	16,1	15,1	15,2	17,2	15,1	13,8	14,1	14,2	
Угорщина	10,1	12,0	11,6	11,8	12,5	13,6	11,1	12,6	13,4	14,9	15,7	14,2	
Об'єднане Королівство	9,6	11,5	12,1	11,9	11,8	11,2	11,3	11,0	10,3	11,4	11,6	10,3	
США	6,4	7,0	6,8	7,1	8,8	7,1	6,5	6,6	7,4	8,2	8,2		
РФ		13,8	14,2	13,5	11,2	10,2	12,0	9,3	6,7	11,3	11,6	11,0	10,1
Україна	15,1	12,5	13,2	14,4	9,2	9,7	10,5	8,2	6,2	3,6	2,7	1,9	2,0

З даних табл. 3 видно, як з 2008 р. стрімко знижувався рівень ВНД НК, що, як буде показано нижче, відповідало падінню їх ВНД у період трансформаційної кризи.

На відміну від України Польща постійно нарощувала рівень ВНД НК, які зросли до 15,3% в 2012 р. Відповідно стабільно високий рівень НК у Чеській Республіці забезпечив підтримку валового нагромадження основного капіталу на рівні 28% ВНД в середньому за 2001–2012 рр., що підтримало високу адаптивність економіки до зовнішніх шоків із мінімальним падінням в 2009 р. та швидким відновленням зростання.

Як показали дослідження, існує тісний взаємозв'язок між структуруванням наявних доходів у розрізі інституційних секторів економіки

та моделлю відтворення ВВП. Так, концентрація наявних доходів у секторі нефінансових корпорацій на рівні 12–13 % валового наявного доходу, що спостерігається в динамічних економіках, автоматично підвищує рівень національних заощаджень та сприяє формуванню інвестиційної моделі розвитку, оскільки підприємства не тільки отримують ресурси для самоінвестування виробництва, але й підвищують свій кредитоспроможний рейтинг, збільшуючи попит на гроші.

Для економіки України, яка так і не спромоглася залучити в країну інвестиції для технологічного оновлення виробництва та підвищення його нецінової конкурентоспроможності, оптимальним є підвищення частки НК у валовому наявному доході до 13% (а в деякі роки і 15%). Надалі, в міру детінізації доходів і зростання рівня їхньої капіталізації, цей показник може знизитися до середньоєвропейського, який на сьогодні лише трохи перевищує 9%. Взагалі від міжсекторного розподілу доходів залежить характер адаптованої в конкретній країні моделі відновлення розвитку в післякризовий період, яка може набувати ознак інвестиційно-інноваційної, споживацької або найгірший варіант — протекційної.

Надмірна концентрація валових наявних доходів у секторі загального державного управління за умов відсутності прозорості та жорсткого контролю за використанням бюджетних коштів стає потенційним чинником економічного занепаду. Економічна історія України засвідчує, як саме в перехідній, недостатньо інституційно розвиненій економіці України значне викривлення в розподілі наявних доходів на користь сектора ЗДУ (із використанням податкових і бюджетних преференцій стосовно окремих підприємств) не тільки збільшило бюджетне навантаження на економіку, але й призвело до масштабних негативних наслідків, а саме: порушення пропорцій відтворення (деінвестування економіки), значних матеріальних і фінансових втрат, тінізації економіки, зволікання з ринковими перетвореннями, поглиблення економічної кризи. Зрозуміло, що за таких

умов суб'єкти господарювання втрачають довіру до держави, яка неефективно витрачає ввірені їй ресурси.

На відміну від України в більшості країн ЄС, по-перше, мінімізовано податкові пільги, тому існують як широка база оподаткування, так і високий рівень ефективного оподаткування; по-друге, проводиться політика гармонізації ставок оподаткування щодо середньоєвропейського рівня; по-третє, сформовано дієву систему жорсткого контролю за використанням бюджетних коштів. Тобто податкове навантаження у цих країнах розподіляється рівномірно, завдяки чому стимулюється розвиток виробництва, а це є однією з сильних сторін економіки, яка значно підвищує її конкурентоспроможність на ринку міжнародного капіталу. Результатом високої ефективності та підконтрольності бюджетних видатків у зазначених країнах є велика довіра до уряду, а також високий рівень розвитку людського капіталу, розвиток сфери екології, соціальна захищеність.

Надмірна концентрація наявних доходів у секторі домогосподарств у країнах із низьким рівнем добробуту населення (як це сталося в Україні у період 2008–2013 рр.) стає чинником переходу до споживацької моделі розвитку, оскільки темп зростання споживчого попиту починає випереджати темп підвищення інвестиційного попиту. Зниження динаміки інвестування реального сектора економіки в перспективі веде до неминучої стагнації, яку економіка переживає зараз.

Негативні наслідки надмірної концентрації наявних доходів у секторах ЗДУ та ДГ можуть бути пом'якшені завдяки значному припливу ПІІ (на рівні 20–30% від обсягу внутрішнього капіталоутворення), оскільки іноземні інвестиції, як зазначалося, виконують донорські функції у процесі капіталоутворення та сприяють модернізації економіки, зайнятості, позитивним структурним змінам. Про це свідчить досвід країн, що випереджають Україну на шляху економічної трансформації. Так, у Польщі протягом 1995–1998 рр., унаслідок значного надходження ПІІ, темпи приросту інвестицій в основний капітал коливалися в межах 16,5–21,7%, а

індивідуальних споживчих витрат – 3,2–8,7%. Тобто приріст інвестицій у 3–4 рази перевищував темпи збільшення споживчих витрат ДГ. Дійшовши до певної рівноваги, темпи зростання інвестицій в основний капітал і споживчих витрат сектора ДГ зрівнялися.

З іншого боку, надмірна концентрація ресурсів у секторі ФК порушує рівновагу між доходами нефінансових та фінансових корпорацій (між реальним сектором і сектором фінансового посередництва), що знекровлює спочатку діяльність перших, а згодом — і других, оскільки фінансові посередники матимуть можливість збільшувати свої доходи лише за умов їх розширеного відтворення у сфері виробництва. Порушення рівноваги між нефінансовими та фінансовими корпораціями нагадує ситуацію, коли ФК рубають гілляку, на якій сидять (НК). НК знекровлюються із впливом на падіння їх валових заощаджень та гальмування інвестицій на тлі зростання боргів і витрат на їх обслуговування.

Головними механізмами, які впливають на розподіл доходів та визначаються переважно економічною політикою держави, є: податково-бюджетна система; встановлення державних соціальних стандартів та системи допомог різним верствам населення, система відрахувань до фондів соціального страхування, обґрунтованість системи пенсійного забезпечення; адміністративне підвищення цін та тарифів; щорічні тарифні угоди; регуляція інфляції та курсоутворення. Історія економічних процесів в економіці України показала, що головним чином сама держава може стати причиною формування структурних диспропорцій у тих випадках, коли вдається до соціального або підприємницького популізму.

Серед вирішальних факторів, що вплинули як на інституціональні секторні викривлення в розподілі доходів в Україні, так і на формування відповідних галузевих пропорцій, були цінові та курсові. Причому курсові чинники ще на початку трансформаційного періоду ввійшли до фази високих коливань, що спричинило відчутне зниження конкурентоспроможності економіки, тобто завдало потужного удару вітчизняним товаровиробникам.

Посткризова девальвація⁸ (за рахунок різниці в темпах зростання внутрішніх цін та курсу національної валюти порівняно з аналогічними показниками країн – партнерів із зовнішньоекономічної діяльності) створила нові імпульси розвитку, що зумовили активізацію спочатку зовнішнього попиту, а згодом і внутрішнього.

Розглянемо вплив зазначених чинників на економічну ситуацію як у період глибокого кризового спаду, так і в період відновлення економічного зростання.

На першому етапі – 1991–1996 рр., етапі започаткування трансформації та входження в кризу в Україні, мали місце:

- монопольна роль держави в нагромадженні та розподілі заощаджень;
- нерівність у доступі до матеріальних та фінансових (включаючи валютні) ресурсів: формування частки підприємницького сегмента, що користується всілякими преференціями;
- розбіжність у внутрішніх та зовнішніх цінах на товари проміжного та кінцевого споживання, різке зростання цін на енергоносії;
- випереджаюча динаміка у зростанні цін на інвестиційні ресурси (проти споживчих);
- структурна деформованість та технологічна відсталість економіки при збереженні орієнтації на екстенсивне відтворення, низька ефективність використання нагромадженого капіталу;
- суттєве скорочення обсягів державного інвестування в реальних секторах економіки;
- інертність діючої системи регулювання фінансових та матеріальних потоків — існуюча система не відповідає вимогам ринкової економіки;
- превалювання цінової конкурентоспроможності в експортній складовій товарного ринку;
- високий рівень монополізації виробництва;

⁸ Мається на увазі серпнева криза 1998 р.

- низька прозорість приватизаційних, бюджетних, торговельних процесів на тлі протекціонізму;
- відсутність дієвої системи контролю за продажем державного та приватизованого майна;
- масштабна практика штучного завищення обсягів витрат та заниження прибутків (відповідно – і дивідендів) суб'єктами підприємництва;
- штучна заниженість цін по цілій низці споживчих товарів, звідси — високий інфляційний потенціал;
- відсутність досвіду самостійної підприємницької діяльності у більшості агентів вітчизняного ринку — висока залежність виробництва від бюджетної підтримки;
- відсутність законодавчого захисту прав власників та процедур корпоративного контролю за управлінням приватизованими акціонерними підприємствами.

Найбільш характерними макроструктурними зрушеннями, що відбулися протягом першого періоду трансформації (1991–1996 рр.), на який припало понад 96% від загальної глибини кризового падіння, стали саме значні деформації в структуруванні доходів інституційних секторів економіки, що характеризувалися наступними змінами:

- загальним скороченням реальних наявних доходів на 61,4% та їх частки у валовому наявному доході з 64,8 до 54,3 %, що призвело до скорочення споживчого попиту в 2 рази;
- скороченням реальних наявних доходів ДГ у 15 разів та їх частки у валовому наявному доході з 14,1 до 2,2 % із відповідним впливом на скорочення інвестиційного попиту підприємств (у 6,3 разу);
- збільшенням реальних наявних доходів ФК у 3,7 разу та їх частки у валовому наявному доході з 0,1 до 0,9%;
- зростанням частки наявних доходів сектора ЗДУ з 27,3 до 38,0 % з одночасним зростанням рівня індивідуальних споживчих витрат з 6,6 до 13%.

(Для порівняння: у Польщі протягом трансформаційного періоду частка наявного доходу сектора ЗДУ не перевищувала 17,2% (1995–1999 рр.), у 2000 р. вона становила лише 16,1%⁹).

М'яка, протекціоністська та високодефіцитна бюджетна політика (у 1992 р. дефіцит становив 13,8% ВВП, або 56,7% доходів зведеного бюджету; у 1993 р. – відповідно, 5,1 та 15 %; у 1994 р. – 8,9 та 21 %; у 1995 р. – 6,6 та 13,1%; у 1996 р. – 4,9 та 13,8 %) разом із підвищенням рівня оподаткування стали визначальними чинниками, що зумовили в українській економіці формування таких умов, за яких доходи ефективно працюючих суб'єктів ринку перетворювалися на джерело фінансування неефективних підприємств, які становили своєрідний баласт.

Одним з основних чинників макроструктурних зрушень у секторній структурі обороту ВВП у цей період стала зростаюча інфляція, яка виконала такі фіскальні функції: по-перше, за допомогою інфляційного податку прямо та опосередковано було профінансовано реальні доходи сектора ЗДУ; по-друге, було забезпечено номінальне збільшення бюджетних надходжень від податків; по-третє, було знецінено внутрішні державні борги, але водночас і заощадження інших секторів економіки. Крім того, стрімке зростання цін в умовах більш повільного пом'якшення курсу тодішньої національної валюти (українського карбованця) дозволило зменшити тягар з обслуговування зовнішніх боргів у ВКВ.

Однак масштабний перерозподіл доходів на користь сектора ЗДУ не тільки не покращив загальної ситуації в економіці, ставши передумовою подолання економічного занепаду, а навпаки — спрацював як додатковий чинник падіння. Державні кошти використовувалися вкрай неефективно, оскільки, як вже підкреслювалося, здійснювалася потужна підтримка неконкурентоспроможних підприємств (завдяки подорожчанням енергоресурсів і скороченню попиту на ряд товарів), що, врешті-решт,

⁹ Тут і далі розраховано за даними Держстату України:[Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

спричинило виведення з обороту значної частки ресурсів (частково в запаси неліквідної продукції) та загальне порушення природних процесів відтворення. В результаті було сформовано *протекціоністську деінвестиційну модель економічного відтворення*, яка зумовила тотальне скорочення виробництва.

Дослідження динаміки змін співвідношення між інфляцією та індексом офіційного курсу долара США, яке становило 47:1 у період 1991–1996 рр., дозволило зробити висновок, що саме ця розбіжність завдала найвідчутнішого удару по вітчизняних виробниках, які внаслідок відносного здешевлення ВКВ втрачали доходи від експорту. Водночас для них скорочувався й сегмент на внутрішньому ринку, оскільки потужно активізувався імпорт (тільки в 1994 р. реальний річний приріст обсягів імпорту становив майже 36%).

Отже, під впливом зазначеного скорочення внутрішнього попиту (як споживчого, так і інвестиційного), а також унаслідок стрімкого зниження конкурентоспроможності української економіки почалося значне (хоча і нерівномірне за галузями економіки) згортання виробництва. Воно супроводжувалося такими негативними зрушеннями:

- скороченням частки валової доданої вартості, яка припадає на галузі, що виробляють споживчі товари, з 70,7 до 52,0 % (у цінах відповідних років); у тому числі — зменшенням частки промисловості з 36,0 до 31,0 %; сільського господарства, включаючи сільськогосподарські послуги, рибне та лісове господарство — з 25,6 до 13,8 %; будівництва — з 8,5 до 6,7 %;

- зростанням частки валової доданої вартості сфери послуг з 29,5 до 49,5%, зокрема: транспортних послуг — з 6,5 до 12,9 %; торгівлі та громадського харчування — з 4,5 до 6,4%; охорони здоров'я, сфер фізичної культури та соціального забезпечення — з 2,4 до 5,2%;

- у промисловому виробництві найбільшого структурного скорочення зазнали галузі, орієнтовані на кінцевого споживача, а саме: машинобудування та металообробка — з 30,5% від загального обсягу

промислового випуску до 14,9%; легка промисловість – з 10,0 до 2,1%, а також деяке зменшення мало місце в харчовій промисловості – з 18,6 до 16,3 %. Водночас галузі, що виробляють продукцію для проміжного споживання, значно збільшили свої частки: чорна металургія – з 11,0 до 21,6%; паливна промисловість – з 5,7 до 15,1%; енергетика – з 3,2 до 12,6 %.

Можна зробити висновок, що синтетичним чинником першого трансформаційного етапу, етапу спаду стало формування протекціоністської моделі економіки, що як антиринкова за своєю суттю призвела до вкрай неефективного розподілу фінансових ресурсів та унеможливила вихід з кризи шляхом масштабної модернізації економіки, законсервувавши технологічну відсталість країни на довгі роки. За таких умов відновлення економічного зростання мало здійснюватися лише в рамках резервних потужностей та існуючого надлишку трудових ресурсів старої кваліфікації. За відсутності внутрішніх імпульсів започаткування етапу економічного піднесення відбувалося тільки завдяки експортоорієнтованим, але технологічно застарілим та енергомістким виробництвам.

У 1997 р. стався перелом. Уперше з початку трансформаційного періоду відбулася незначна активізація інвестиційної діяльності, до того ж було започатковано позитивну динаміку в експортоорієнтованому сегменті промислового виробництва. Характерними рисами економічної ситуації, яка склалася в Україні напередодні загального економічного зростання, були:

- низький коефіцієнт використання виробничих потужностей, наявність непрацюючих підприємств та надлишкових трудових ресурсів;
- низькі відносні ціни на споживчі товари, що зумовило зниження вартості трудових ресурсів та високі ціни на інвестиційні (особливо імпортні) ресурси;
- високий рівень девальваційного резерву та, відповідно, існування розбіжності між паритетним та обмінним курсом національної валюти відносно ВКВ;

- розвиток експорту за рахунок цінової конкурентоспроможності, але в умовах погіршення якості інших вагомих факторів, насамперед — диверсифікації продуктів та ринків;

- високий рівень тінізації ВВП і наявність легальних (унаслідок недосконалості законодавчо-нормативної бази) можливостей для відпливу фінансових ресурсів великих підприємств до малих та подальшого переведення їх на банківські рахунки фізичних осіб, тобто відсутність контролю за угодами зацікавлених сторін;

- низький рівень як національних, так і особистих заощаджень, а також нерозвиненість фондового ринку та інших механізмів міжгалузевого переливу капіталу;

- недостатня ефективність фінансово-кредитних важелів національного банку як засобів коригування пропорцій між споживанням і заощадженням та регулювання кредитних процесів;

- недорозвиненість інституційного середовища, що зумовило значну диференціацію доходів як між інституційними секторами економіки, так і між різними групами населення та підсекторами домашніх господарств;

- низька якість економічного середовища: відсутність цінового контролю за монопольними структурами; наявність численних бар'єрів, що блокують доступ до ринків та ресурсів; надмірне податкове навантаження на виробників тощо.

Другий етап – період помірного падіння (1997–1999 рр.) – розпочався з поступового просування української економіки в напрямі гармонізації міжсекторного розподілу доходів, що зумовило посилення позицій підприємств та домогосподарств і, як наслідок, зростання споживчого попиту та обсягів інвестицій в основний капітал. У 1997 р. державний бюджет врешті-решт припинив відігравати роль “годівниці” для неефективних підприємств, до того ж знизився рівень податкового навантаження на підприємницький сектор та безпосередньо на виробничу діяльність.

Відбулася цінова (споживчі ціни зростали за рік лише на 10%) і валютна стабілізація, в результаті якої наявні доходи підприємств збільшилися, вперше за кризові роки було зафіксовано зростання валового нагромадження основного капіталу.

У серпні 1998 р. фінансова криза, з одного боку, тимчасово дестабілізувала економічну ситуацію, а з іншого — сприяла створенню нового чинника розвитку, а саме підвищила цінову конкурентоспроможність економіки України внаслідок девальвації гривні, завдяки чому почалося розгортання експортної складової зростання. В цей період завищення вартості ВКВ та низькі внутрішні ціни (істотна різниця між внутрішніми та зовнішніми цінами) зумовили прибутковість експортного виробництва, завдяки чому воно почало потужно зростати від травня 1999 р. Зовнішній попит став домінуючим чинником економічного розвитку, а внутрішній — другорядним. Водночас переоцінена ВКВ стала економічним “фільтром” для імпорту, тоді як на внутрішньому ринку почався процес імпортозаміщення: вітчизняні виробники потіснили імпортерів (передусім на ринку споживчих товарів). Уже в 1999 р. частка вітчизняних виробників у торговій мережі по продовольчих товарах підвищилася до 92%, а по непродовольчих — до 58%.

У 1999 р. частка наявних доходів підприємств досягла рівня розвинених країн – 9,7 %. Ця якісна межа стала підґрунтям для подальшого нарощення темпів інвестування в підприємницькому секторі – вже в 2000 р. темп НОК становив 117,7%, що зумовило розширення внутрішнього інвестиційного попиту та зростання ВВП. В умовах зрушень убік макроструктурної гармонізації було забезпечено зростання наявних доходів підприємств, що вплинуло на загальну активізацію інвестиційного попиту (підвищення у 1997 р. – на 2,1%, у 1998 р. – на 2,6%), а, крім того, це дало можливість вітчизняним виробникам реагувати на підвищення як зовнішнього попиту так і внутрішнього споживчого попиту населення (у 1997 р. – на 0,5%, у 1998 – на 2%). Відбулося уповільнення темпів падіння виробництва й започаткування економічного відновлення в окремих галузях промисловості.

Іншими чинниками цього процесу були, як вже зазначалося, девальвація гривні (з ефектом підвищення цінової конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринках), наявність резервних виробничих потужностей та поступова адаптація виробників до нових умов господарювання.

Так, у 1997 р. та у 1998 р. темпи падіння економіки України знизилися відповідно до 3 та 1,9%, а в 1999 р. падіння майже припинилося (0,2 %). Під впливом зростання зовнішнього попиту першими поживали свою діяльність експортоорієнтовані галузі (чорна і кольорова металургія). А після серпневої фінансової кризи 1998 р., що викликала сплеск цінової конкурентоспроможності, тенденція зростання експортної складової у промисловому виробництві набула сталого характеру. Але економіка все ще просувалася шляхом відновлення в межах старої виробничої інфраструктури, використовуючи девальваційний резерв.

Поступово позитивної динаміки зростання набули й інші галузі промисловості. Частка експорту в загальному випуску промисловості зростає з 9,0% (у 1993 р.) до 16,8% (у 1999 р.). Найвищий рівень експортної складової сформувався в чорній (61,9%) та кольоровій (64,1%) металургії, хімічній та нафтохімічній промисловості (61,4%), машинобудуванні (61%)¹⁰.

У 1997–1999 рр. мало місце загальне зростання промислового випуску, в тому числі експортної продукції, у таких галузях, як: чорна металургія — відповідно на 7 та 14 %; кольорова металургія – на 40,7% та у 2,4 рази; деревообробна промисловість — на 30% та у 2,9 рази; легка промисловість – на 14,2% та 18 %, що наочно демонструє вплив зовнішнього попиту на започаткування економічного відновлення.

Як зазначалося, економічне зростання в Україні було започатковано на тлі зменшення РЕОК національної валюти з появою стійкого девальваційного резерву відносно корзини валют країн, які були основними

¹⁰ Розраховано за даними міжгалузевих балансів 1993 р. та 2000 р.: [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

партнерами України з експорту та імпорту. В умовах збереження девальваційного резерву по показнику реального ефективного валютного курсу гривні цінова та курсова стабільність зберігали конкурентні переваги української продукції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку. Це сприяло поліпшенню платіжного балансу й надало потужних імпульсів започаткованому піднесенню вітчизняного виробництва, а також поступовому поштовху ділової активності в усіх сферах економіки.

Іншим фактором, що вплинув на зовнішню складову економіки України, стали кон'юнктурні зміни на світовому ринку. Впродовж 1999 р. світовий попит зростав, а цінова конкурентоспроможність економіки України продовжувала збільшувати девальваційний резерв, внаслідок чого український експорт почав наздоганяти, а згодом і випереджати динаміку світового попиту.

Етап загальноекономічного піднесення розпочався в 2000 р., коли ВВП збільшився на 5,9% і продовжив започаткований тренд приросту: в 2001 р. — 9,2%; в 2002 р. — 5,2%; в 2003 р. — 9,4%. Уже в 2001 р. рівень наявних доходів підприємств піднявся до 15,4% від ВВП, що в умовах цінової стабілізації активізувало не лише зростання інвестицій в основний капітал, але й підвищення рівня кредитування реального сектора економіки. Впродовж перших трьох кварталів цього року обсяги інвестицій в основний капітал зросли відповідно на 7,4%, 10,2% та 14,2 %, що давало підстави сподіватися на становлення інвестиційної моделі розвитку, однак на подальший розвиток подій вплинули політичні чинники. В останньому кварталі 2001 р. (за півроку до виборів у Верховну Раду України) економічна ситуація кардинально змінилася — модель економіки набула рис споживацької, що тривало до IV кварталу 2002 р. Швидкий перехід від інвестиційної до споживацької моделі яскраво продемонстрував усі вади українського законодавства, яке виявилось неспроможним забезпечити ні регулювання, ні контроль можливості відволікання фінансових ресурсів підприємств на політичні цілі. Адже загальновідомо, що в умовах незадовільного законодавчого регулювання та

відсутності системи контролю за УЗС створюється легальне економічне підґрунтя для фінансування олігархічної піраміди та її політичних заходів, включаючи виборчу кампанію.

У 2002 р. на тлі певного зниження загальноекономічної динаміки досить високі темпи розвитку спостерігалися в обробній промисловості — 8,9%, оптовій та роздрібній торгівлі, торгівлі транспортними засобами та в сфері послуг із ремонту – 8%, транспортних послугах – 4,2%. У сільському господарстві темпи зростання зменшилися до 2,1%¹¹.

Головними чинниками економічного зростання на цьому етапі стали:

- розширення зовнішнього попиту;
- активізація внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту;
- зниження РЕОК гривні, що супроводжувалося ефектом підвищення цінової конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринках;
- подальше зростання рівня наявних доходів підприємств, що вплинуло на підвищення їхньої кредитоспроможності та загальну активізацію інвестиційної діяльності, особливо у 2001 р. (до початку виборчої кампанії);
- використання резервних виробничих потужностей та введення в дію нових;
- розширення діяльності малого та середнього підприємництва.

У результаті економічного піднесення відбулися також структурні зміни. Так, протягом 2002 р. частка сільськогосподарського виробництва хоча і знизилася до 13,4%, але залишилася надто високою — порівняно з показниками Польщі, Чехії Словенії та Словаччини на той період.

Потужне зростання промислового виробництва в Україні дозволило збільшити його питому вагу у ВДВ до 30,1% і тим самим перевищити

¹¹ Статистичний бюлетень Держстату України “Про соціально-економічне становище України за січень— грудень 2002 р.” [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

відповідні показники інших трансформаційних економік, що стало ще одним свідченням використання потенціалу індустріального відновлення в рамках старих виробничих потужностей.

Загалом у промисловому секторі починаючи з 2000 р. відбувалися (хоч і незначні) структурні зрушення на користь виробництва кінцевої продукції: спочатку харчової, пізніше, від 2001 р., — машинобудівної, що було значною мірою зумовлено саме активізацією внутрішнього споживчого й інвестиційного, а також зовнішнього попиту. В результаті в 2002 р. у промисловому випуску частка харчової промисловості та переробки сільськогосподарської продукції зросла до 18%, а машинобудування – до 12,4%.

Водночас збільшення (під впливом розширення внутрішнього попиту) питомої ваги обробної промисловості відбулося переважно за рахунок розвитку її низькотехнологічних (за винятком машинобудування) галузей, із застосуванням переважно старих технологій шляхом підвищення ступеня використання існуючих потужностей. *Тобто цей етап відновлення в Україні відбувався також в межах існуючої структури, без радикальних прогресивних технологічних змін.* Унаслідок цього в 2002 р. структура української промисловості залишалася перевантаженою енергомісткими сировинними виробництвами (металургія – 22,8%, хімічна та нафтохімічна промисловість – 6,3%), що стримувало повноцінне розгортання потенціалу економічного зростання¹².

Упродовж 2002 р. споживчі витрати сектору ДГ зростали високими темпами, а інвестиційні — із вкрай низькими, тому за підсумками року капіталоутворення (з урахуванням від'ємного приросту оборотних ресурсів) зазнало реального скорочення. При цьому частки наявних доходів ДГ і ЗДУ збільшилися за рахунок зменшення частки доходів підприємств. Головними наслідками таких змін стали:

¹² Див. попереднє посилання.

- темпи зростання реальних наявних доходів секторів ЗДУ та ДГ перевищили темпи зростання ВВП. Так, у 2002 р. порівняно з 2001 р. приріст реального ВВП становив 4,8%, реальний приріст наявних доходів ЗДУ – 15,6%, а населення — 6%;

- відбулася активізація споживчого ринку — зростання реальних споживчих витрат становило 12,4%;

- суттєво збільшилися заощадження населення, що зумовило зміни в структурі фінансових активів цього сектора на користь готівки (в гривнях) і банківських депозитів (при цьому 87% вкладів становили менше 1500 грн, тобто переважна частина заощаджень представлена невеликим прошарком вкладників, а незначна частка — дрібними вкладниками);

- скоротилися доходи великих і середніх підприємств на тлі “охолодження” інвестиційної діяльності (у період до і після виборчої кампанії).

У 2003 р. у валовому наявному доході відбувся структурний зсув на користь сектора НК (відповідна частка якого зросла з 12,9 до 14,4%), в основному за рахунок зменшення складової сектора ДГ (з 62,9 до 60,0%). Ці зміни сприяли активізації інвестиційного попиту. В результаті темпи приросту НОК становили 15,8 %. При цьому за рахунок посилення споживчих настроїв ДГ дані витрати у цьому секторі збільшилися на 12,4%, тобто значно перевищили темпи зростання наявних доходів населення.

Але слід підкреслити, що у цей період серед чинників структурних зсувів та динаміки внутрішнього попиту важливу роль відігравали курсові. Найбільш вагомим фактором зовнішнього впливу стала девальвація долара США відносно євро і національних валют багатьох країн – партнерів України з експорту. Проте заходи НБУ, які були спрямовані на накопичення золотовалютних резервів, не дозволили ринку зміцнити гривню відносно долара. Прив’язка гривні до долара привела до того, що цінова конкурентоспроможність економіки України на кінець року досягла рекордних позначок — девальваційний резерв реального ефективного курсу

гривні відносно II кварталу 1998 р. підвищився до позначки 38 %, що разом з іншими зовнішніми чинниками зумовило значне нарощення номінального товарного експорту.

Утім, незважаючи на такі високі темпи зростання, частка експорту в обсязі промислового виробництва майже не зазнала змін, але відбулася диверсифікація експорту, що стало якісно новим явищем для української економіки. Під впливом істотного розширення внутрішнього ринку та динамічного економічного розвитку, який відбувався в цей період у сусідніх країнах, розпочалася зміна ролей: традиційні українські експортери посилили свою орієнтацію на внутрішній ринок, тоді як представники змішаного сегмента нарощували експортну складову.

Активізатором внутрішнього ринку стало багатоканальне надходження в оборот доларових готівкових заощаджень населення. В 2003 р. під впливом девальвації долара населення, з одного боку, почало витратити свої “старі” заощадження, а з іншого — переводити їх із готівкової форми в безготівкову, тобто на депозитні рахунки комерційних банків. За рік у банківській системі сума коштів на рахунках фізичних осіб зросла майже на 13 млрд грн.

Виплеснуті на ринок кошти населення додатково стимулювали споживчий попит — приріст споживчих витрат за 2003 р. проти 2002 р. становив 25,4 млрд грн. (тільки обсяг купівлі автомобілів зріс у 1,5 разу), тоді як приріст наявних доходів — лише 15,9 млрд грн. Підвищення внутрішнього попиту на автомобілі стало чинником значного зростання їх виробництва та імпорту. Перевищення обсягів коштів, що спрямовувались на споживання та заощадження ДГ проти наявних доходів цього сектора стало потужним каталізатором розвитку внутрішнього ринку. При цьому дуже важливо, що вітчизняні виробники вже були в змозі відповісти на цей виклик та навіть наростити експорт споживчих товарів.

Отже, якщо населення активізувало споживчий ринок за рахунок заощаджень минулих років, то підприємства мали суттєвий приріст власних наявних доходів (рівень яких становив 14,4% ВВП), що разом із кредитним

наповненням спричинило сплеск інвестиційного попиту. В результаті підвищився рівень капіталізації національних заощаджень.

Додатковим джерелом розвитку реального сектора економіки стали акумульовані в банківській системі заощадження, які, включившись в оборот, вплинули на збільшення обсягів кредитування суб'єктів господарювання. Якщо в 2002 р. обсяги кредитів, що були надані юридичним особам, зросли на 48,2%, то в 2003 р. — на 64,6% із посиленням складової довгострокового кредитування, хоча частка інвестиційних кредитів не зросла. Наприкінці 2003 р. темпи кредитування почали навіть випереджати темпи нарощування депозитів юридичних осіб.

Наслідком зазначених процесів стало структурне зрушення на внутрішньому ринку в бік посилення попиту на інвестиційні ресурси та споживчі товари тривалого вжитку, що мало відповідне відображення в структурі виробництва та імпорту.

Оскільки наповнення імпортом ВНОК в Україні на той період вже було досить високим, то приріст номінальних обсягів імпорту інвестиційних товарів у 2003 р. проти 2002 р. становив 51% (тоді як приріст обсягів імпорту транспортних засобів – 80%). Але навіть в умовах інтенсивного розширення внутрішнього інвестиційного ринку високотехнологічна складова імпорту інвестиційних ресурсів не тільки не зросла, але й навіть трохи зменшилася. Високотехнологічні імпортні товари в умовах зміцнення євро стають занадто дорогими для вітчизняних інвесторів. Уже тоді сформувалися тенденції, коли на українському високотехнологічному інвестиційному ринку азіатські країни (особливо Китай) розширювали свою присутність. Отже, вітчизняним виробникам необхідно було докладати великих зусиль задля утримання своєї частки на внутрішньому інвестиційному ринку.

Серед видів економічної діяльності, що активно самоінвестують у цей період власний розвиток, доцільно виділити харчову промисловість — в 2002 р. приріст інвестицій в основний капітал тут становив 34,8%, а у 2003 р. — 28,5%. У 2003 р. у легкій промисловості та у виробництві коксу,

продуктів нафтопереробки та ядерного палива зростання капітальних вкладень відбулося в 1,7 разу, в машинобудуванні — у 1,5 разу, а в будівництві — на 29,8%.

Важливо, що підприємства інвестиційно формуючих видів економічної діяльності активно вкладали кошти у свій розвиток, незважаючи на те, що приріст фінансових результатів від їхньої діяльності відставав від темпів збільшення обсягів виробництва. В 2003 р. у загальному прирості фінансових результатів великих і середніх підприємств 80% отримали металургійні підприємства, тоді як машинобудівні — 4%, будівельні — 6%, а харчові взагалі зменшили свої фінансові результати. Якщо ж розглянути зміни у фінансових результатах промислових підприємств, приріст отримали лише підприємства експортоорієнтованого сегмента, тоді як представники внутрішньоорієнтованих виробництв та змішаного сегмента, що забезпечили, відповідно, 5,4 та 53 % приросту промислового виробництва, взагалі мали скорочення фінансових результатів. Така невідповідність між структурою приросту виробництва та фінансовими результатами, а також зниження рентабельності виробництва сигналізували про цінові викривлення та потребували особливої уваги при встановленні цін і тарифів.

Назагал потужний індустріальний розвиток у 2003 р. нівелював скорочення аграрного виробництва, а будівництво за своїми темпами (23%) випередило всі інші види економічної діяльності, ставши лідером економічного зростання, що спостерігалось вперше за роки відновлення зростання.

На початку 2004 р. економіка України вийшла на надзвичайно високі, що значною мірою було зумовлено продовженням тенденції 2003 р. — надходженням в оборот значних обсягів заощаджень населення. Але вже в II кварталі дали себе знати наслідки скорочення поголів'я худоби в частині основного стада, тому за результатами півріччя темпи приросту нагромадження основного капіталу зменшилися до 12,1%.

Упродовж 2004 р. населення вводило в оборот свої готівкові заощадження в іноземній валюті, обсяг продажу якої за цей період перевищив обсяг купівлі. Це сприяло розігріву попиту на рухоме та нерухоме майно, побутову техніку та вплинуло на збільшення депозитів фізичних осіб. Відбувся приріст депозитів населення в банківській системі і здобув продовження започаткований у 2003 р. тренд активної детінізації заощаджень та дедоларизації обороту.

Іншим дійовим чинником активізації інвестиційної діяльності стало підвищення рівня наявних доходів підприємств. Структурні зрушення в наявних доходах на користь підприємств і їхня інвестиційна активність підтримали високі темпи зростання в будівництві та машинобудуванні (за 2004 р. проти 2003 р. — на 21,3 та 31,5% відповідно).

Отже, передумовою сплеску імпорту став значний приріст сукупного внутрішнього попиту, зумовлений зростанням поточних доходів та введенням в оборот заощаджень ДГ. Серед складових товарного імпорту найбільшого зростання було досягнуто в імпорті інвестиційних ресурсів, що загалом відповідало зазначеній інвестиційній активності як в економіці країни в цілому, так і в частині інвестицій у машини і обладнання.

Але вже у кінці 2004 р. деякі ендогенні імпульси розширення внутрішнього ринку почали поступово затухати. Йдеться передусім про заощадження населення, які хоч і включалися в оборот, проте все в менших і менших обсягах. Вже у вересні готівкова пропозиція іноземної валюти скоротилася, що викликало дисбаланс попиту та пропозиції, який спричинив сплеск курсу ВКВ на готівковому ринку.

Високі темпи зростання можна було зберегти за умов розширення присутності вітчизняних товаровиробників на внутрішньому ринку та імпортозаміщення на ринку виробничих ресурсів і непродовольчих споживчих товарів (ринок продовольчих товарів на той час і так на 94% наповнювався товарами вітчизняного виробництва). Без активного

імпортозаміщення розвиток економіки залежав лише від зовнішніх імпульсів та їхнього мультиплікативного ефекту на внутрішньому ринку.

Таким чином, *на першому етапі відновлення економічного зростання* чинниками піднесення стали: активізація внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту; зниження реального ефективного валютного курсу гривні з ефектом підвищення цінової конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринках; подальше зростання рівня наявних доходів підприємств, яке вплинуло на збільшення їхньої кредитоспроможності та загальну активізацію інвестиційної діяльності, особливо у 2001 р. (до початку виборчої кампанії); використання резервних виробничих потужностей та введення в дію нових; розширення сфер та обсягів діяльності малого й середнього підприємництва.

Водночас у мікроекономічному середовищі на внутрішньому ринку відбулася зміна пріоритетів у мотивації економічних агентів, які підвищили ступінь захисту від зовнішньої конкуренції та по деяких товарних позиціях могли зберігати конкурентні переваги навіть за умов укріплення РЕОК гривні. Слід підкреслити, що за період загальноекономічного зростання в Україні (2000—2004 рр.) відновлення розвитку в окремих видах економічної діяльності відбувалося нерівномірно — внаслідок значного впливу зовнішньої кон'юнктури.

Увесь цей час в Україні залишалася висока різниця між офіційним обмінним курсом долара США та його курсом за паритетами купівельної спроможності (ПКС), що відіграло роль стимулятора експортного виробництва. Єдиним шляхом для поступового усунення цієї розбіжності і поступового вирівнювання внутрішніх і зовнішніх цін було підвищення продуктивності усіх факторів виробництва. Стан країни, коли головним чинником зростання залишається слабка валюта, свідчить про швидкий занепад. Разом зі старою структурою виробництва, консервації якої сприяє курсовий розрив, на тлі модернізації, що відбувається в інших трансформаційних економіках, зберігається економічна відсталість, яка

зумовлює нівелювання довгострокового потенціалу динамічного зростання. До того ж подальший розвиток ускладнюється тим, що розгортання модернізації має відбуватися в умовах масштабного відволікання ресурсів на обслуговування зовнішнього боргу, тоді як відновлення й розвиток інфраструктури та людського капіталу також потребуватимуть збільшення бюджетних витрат.

Таким чином, в Україні впродовж кризового етапу трансформаційного періоду відбулися значні скривлення макроструктурних пропорцій, головною причиною яких були стратегічні помилки в економічній політиці, серед яких можна виділити такі:

- замість жорсткої та низькодефіцитної бюджетної політики — м'яка високодефіцитна політика з орієнтацією на перетворення ефективних підприємств у фінансових донорів для неефективних (податки одних стають субсидіями для інших) і, як наслідок — виведення з обороту значної частини ВВП, скорочення наявних доходів у секторах ДГ і НК;

- відсутність дійового механізму стримування інфляції, внаслідок чого масштабна емісія в Україні призвела до тривалого періоду гіперінфляції, що викликало знецінення як поточних доходів, так і заощаджень населення й підприємств;

- замість посилення прозорості використання бюджетних коштів — неефективне їх використання, з орієнтацією на безліч прямих та опосередкованих субсидій окремим підприємствам, що суперечить самій ідеї ринкового середовища;

- довготривала субсидіарна політика, яка перешкоджала формуванню дійсно конкурентного середовища, замість ринкової дисципліни з заохоченням до проведення реорганізації, підвищення нецінової конкурентоспроможності та підтримки з боку інвесторів;

- замість пільгового оподаткування нових підприємств (особливо малих) та помірних нарахувань на заробітну плату — посилення податкового пресу

разом зі зростанням нарахувань до соціальних і позабюджетних фондів, що спровокувало повний або частковий перехід значної кількості суб'єктів господарювання в тіньовий сегмент економіки;

- замість грошової приватизації з перерозподілом активів на користь стратегічних інвесторів була проведена формальна масова приватизація шляхом розподілу приватизаційних майнових сертифікатів;

- замість паралельного приватизаційним процесам законодавчого врегулювання системи контролю за захистом інтересів акціонерів, кредиторів і держави та створення сильних інститутів державного й корпоративного управління мало місце відставання в часі ухвалення відповідних законодавчих норм від процесу масової приватизації, що відкрило можливості для численних зловживань (із порушенням прав власників та акціонерів) і формування потужної (і навіть легальної) економічної бази для вузького кола власників і корупційної піраміди; консервація відставання з формуванням адекватної ринку правової та судової систем;

- відставання процесу створення системи ефективного контролю за банківською діяльністю від розвитку банківської системи, що сприяло формуванню сприятливих умов (доступу до іноземної валюти та кредитів) для проведення спекулятивних операцій комерційними банками в період гіперінфляції та подвійного валютного курсу; тиск на комерційні банки (з боку урядових структур та окремих урядовців) з приводу надання кредитів певним резидентам (наслідок — потужні потоки переливу фінансових ресурсів до сектору ФК у 1992—1993 рр. та банкрутство деяких банків);

- відсутність активної політики детінізації економіки та системи заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, що ініціювало появу та зумовило довготривале існування значного тіньового сегмента, створивши економічні передумови для виникнення соціальної нерівності, а саме — переміщення переважної частини працюючого населення за поріг бідності (особливо — працівників бюджетної сфери); отже, населення переважно стало

неплатоспроможним, що стало додатковим фактором, який спричинив підрив фінансового підґрунтя для розвитку малого підприємництва;

- замість антимонопольної політики, спрямованої на створення конкурентного та прозорого ринкового середовища для іноземних інвесторів (як це мало місце у Польщі), в Україні сформувався строкатий ринок із високим рівнем монополізації та податкового тиску, але з низьким рівнем контролю за конкуренцією та із системою численних податкових пільг і привілеїв;

- протидія входженню на український ринок стратегічних інвесторів, відсутність системи заохочення для інвесторів;

- відсутність державної протидії використанню впливовими економічними та політичними колами в Україні силових структур у боротьбі з конкурентами.

На відміну від більш успішних трансформаційних країн, в Україні впродовж тривалого часу не було впроваджено дієвих політичних заходів, що мали б забезпечити швидкий розвиток інституційного та ринкового середовища; економічні рішення, що приймалися, працювали у зворотному напрямі, посилюючи фінансову дестабілізацію, податковий тиск, деформацію розподілу доходів між інституційними секторами економіки та знищення заощаджень цих секторів (тобто сприяючи знеціненню ресурсної бази розвитку нового малого та середнього бізнесу), тінізацію діяльності та доходів, підрив бюджетної сфери, тим самим формуючи деінвестиційну модель розвитку із фрагментованим ринком та жорсткими умовами господарювання для одних і сприятливими — для інших суб'єктів. Усе це надовго затримало ринкове реформування та відсунуло в часі можливість масштабної модернізації економіки задля створення нового економічного середовища, яке так досі й не стало привабливим для іноземних інвесторів.

Головним чинником економічного піднесення стали зрушення в напрямі гармонізації розподілу фінансових ресурсів між інституційними секторами економіки, що супроводжувалися ефектом активізації інвестиційної

діяльності, збереження цінових переваг вітчизняних виробників шляхом підтримки девальваційного резерву на високому рівні й зумовили зростання зовнішнього та розширення внутрішнього попиту. Разом з тим за існуючих умов завищений курс національної валюти стає обмежуючим чинником для модернізації виробництва, що потребує використання імпорتنих машин, обладнання та технологій, а структура української промисловості все ще залишається перевантаженою енергомісткими сировинними виробництвами, що стримує можливості економічного зростання.

У подальшій історії розвитку економіки України макроструктурні зміни почали набувати негативного характеру. Перші поштовхи до деформацій секторних макропоропорцій у структурі валового наявного доходу почалися з 2005 р. як наслідок першої хвилі політичного популізму в період виборчої кампанії 2004 р. Але найбільші деформаційні зрушення розпочалися з 2008 р. на другій хвилі політичного популізму, коли без серйозних розрахунків і змін в обсягах соціальних внесків мінімальні пенсії були підвищені до рівня прожиткового мінімуму, що призвело до значного розриву між обсягами соціальних внесків і урядових соціальних трансфертів, який надалі лише зростав. Результатом стало те, що сектор домашніх господарств почав стрімко витісняти інші сектори економіки (особливо сектор ЗДУ) у розподілі валового наявного доходу, що спрацювало на зростання споживчих витрат і падіння валових заощаджень в економіці в цілому. Сектор нефінансових корпорацій і сектор загального державного управління перетворилися у хронічних боржників. Це занурило економіку в глибоку інвестиційну та боргову кризу, яка через розгортання політичних загострень посилилася в 2014 р.

На прикладі європейських країн видно, що для досягнення позитивних результатів необхідно сформувати інвестиційно-інноваційну модель розвитку, що потребує суттєвих макроструктурних трансформацій. Перш за все йдеться про гармонізацію розподілу валового наявного доходу між основними учасниками ринку, що забезпечить досягнення збалансованості

доходів і витрат як в секторі загального державного управління, так і в усіх інших інституційних секторах економіки. Саме загальна інституціональна збалансованість мала забезпечити відновлення достатнього для активізації інвестиційної діяльності рівня національних джерел розвитку.

За даними ДССУ, на кінець 2014 р. ступінь зношування основних фондів України становив 83,5%¹³. У поточному році падіння інвестицій продовжується: так капітальні вкладення у січні–червні знизилися на 9,2% проти відповідного періоду попереднього року¹⁴. Подальше збереження тенденції недофінансування відновлення основних фондів, підвищення рівня їх морального та фізичного зношування веде до подальшого падіння виробництва і несе загрозу подальшого економічного занепаду країни.

Аналіз рахунків інституційних секторів економіки показує, що з 2008 р. головними чинниками дефіциту фінансових ресурсів у секторі нефінансових корпорацій були як низький рівень валового прибутку (через високу частку фонду оплаті праці, особливо в підсекторі державних підприємств), так і втрата лівової частки прибутку через канал доходів від власності в сектори фінансових корпорацій і домашніх господарств, а також у сектор іншого світу.

При цьому причиною розширення відпливу доходів від власності в сектор фінансових корпорацій стали високі ставки кредитування, а відплив доходів від власності в сектор домашніх господарств відбувався головним чином через виплати дивідендів в секторі роботодавців та зменшення рівня капіталізації прибутків самостійно зайнятих працівників. В період девальвації роботодавці та самостійно зайняті працівники загалом втратили інтерес до реінвестування своїх доходів у виробництво. На хвилі посилення слабкості національної валюти значно «прибутковішим» стало вкладання фінансових ресурсів у іноземну валюту, що, в свою чергу, розширило на неї

¹³ Наявність і стан основних засобів за видами економічної діяльності (КВЕД-2010) за 2014 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁴ Соціально-економічний розвиток України за січень–квітень 2015 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

попит і стало додатковим чинником девальвації національної валюти. Крім того, активна конвертація валових заощаджень в іноземну готівку відповідним чином зменшувала інвестиційні ресурси економіки, оскільки виводила їх з обороту.

Через втрати доходу у внутрішній економіці та постійного нарощення боргу перед іншим світом нефінансові корпорації були змушені дедалі більше запозичувати та сплачувати значну частку доходу іноземним позичальникам, що вело до зростання боргової піраміди на тлі подальшого падіння секторного наявного доходу. За 2008–2014 рр. разом із боргом зростали і виплати доходів від власності, які внаслідок девальвації гривні в різко підвищилися в гривневому еквіваленті. З початком бойових дій на сході країни підприємства відчули ще більший дефіцит ресурсів, який вже було неможливо покривати зовнішніми залученнями, відповідно ускладнилися виплати за раніше отриманими позиками.

Як вже зазначалося, впродовж багатьох років другим хронічно дефіцитним сектором економіки був сектор загального державного управління, де щорічно збільшувався розрив між отриманими соціальними внесками та сплаченими соціальними трансфертами (головним чином – через зростаюче від’ємне сальдо соціальних допомог, крім допомог у натурі). Саме випереджальне підвищення соціальних трансфертів проти отриманих соціальних внесків негативно впливало на падіння ВНД сектора загальнодержавного управління нижче допустимого рівня. Секторний валовий наявний дохід почав знижувати свою частку в ВВП з 2004 р. і досяг мінімальної позначки у 2014 р., низившись до 12,4% ВНД¹⁵, що ніяк не відповідало потребам сектора ЗДУ, унеможлиблювало балансування його валового наявного доходу із необхідними секторними витратами на індивідуальні та колективні послуги, а також інвестиції, які в нормі мали би становити разом необхідні 23,4% загального ВНД.

¹⁵ Розраховано за сумою квартальних звітів 2014 р. «Квартальні національні рахунки за інституційними секторами»: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Постійний дисбаланс секторного ВНД з витратами став деструктивним рушієм для усієї економіки, оскільки призвів до структурних скривлень на фінансовому ринку, де уряд витіснив інші сектори і став головним позичальником, а також генератором зростання вартості запозичень. Тому не дивно, що оздоровлення державних фінансів і державних нефінансових корпорацій стало мейнстримом вимог МВФ, який наголошував насамперед на зменшенні бюджетного дефіциту, саме в цьому вбачаючи головний вузол проблем, пов'язаних із фінансовою дестабілізацією в країні та втратою нею довіри інвесторів.

Першим, однак не єдиним напрямом скорочення бюджетного дефіциту стало замороження рівнів соціальних стандартів. Висока інфляція, на яку вплинуло багаторазове адміністративне підвищення цін і тарифів, не тільки ліквідувала колишнє відставання динаміки цін від динаміки підвищення соціальних стандартів, але й вийшла вперед. Різке падіння валового наявного доходу домашніх господарств (за перше півріччя 2015р. проти відповідного періоду попереднього року приблизно на 29%) звузило споживчий попит, що стало чинником падіння виробництва споживчих товарів.

Обрана політика одностороннього руху у зменшенні глибокого розриву в отриманих та виплачених соціальних трансфертах сектора ЗДУ¹⁶ шляхом замороження соцстандартів без розширення бази для соціальних внесків виявилася ущербною для економіки. Аналіз рахунків сектору домашніх господарств в розрізі підсекторів показує на нерівність обкладання соціальними внесками і податками найманих та самостійно зайнятих працівників. Так, у 2013 р. соціальні внески самостійно зайнятих працівників становили 23,3% його ВНД, а у самостійно зайнятих працівників – лише 8,5%. А разом з поточними податками відповідно – 31,8 та 11,2%¹⁷. Тобто левова частка внесків і податків концентрується в підсекторі найманих

¹⁶ Крючкова І.В. Дисбаланси доходів і витрат в інституційних секторах економіки України // Економіка та прогнозування. – 2014. – № 3. – С. 20–31.

¹⁷ Рахунки інституційних секторів економіки – квартальні данні 2013 р. (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

працівників (які становлять лише половину зайнятого населення) тоді як самостійно наймані працівники сплачують на соціальні внески малу частку свого наявного доходу, однак розраховують на пенсійні виплати і соціальну допомогу.

Соціальна політика має назавжди позбавитися нездорового популізму, стати економічно обґрунтованою, справедливою та гармонізуючою щодо усіх підсекторів домашніх господарств і верств населення. Для цього доцільно урівноважити тягар соціальних внесків між найманими працівниками та самостійно зайнятими працівниками, які розраховують на отримання державних пенсій і соціальних допомог. А саме – внести зміни до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в частині підвищення ставок податку єдиного страхового внеску. Це розширить базу для нарахування соціальних внесків, дещо зрівняє розміри соціальних внесків у підсекторах найманих і самостійно зайнятих працівників (відновить соціальну справедливість) із ефектом збільшення обсягів надходжень внесків у сектор ЗДУ.

За нашими оцінками на базі квартальної статистики інституційних секторів економіки, у 2014 р. основними факторами, що впливали на дисгармонізацію розподілу ВНД між інституційними секторами економіки залишилися: для сектора нефінансових корпорацій – надмірні втрати по каналу доходів від власності, сальдо яких становило 9,8% від ВНД у цілому; для сектора загального державного управління – збереження перевищення обсягів наданих соціальних трансфертів над отриманими¹⁸.

Задіяні у 2014 р. непопулярні заходи в частині замороження соціальних стандартів та підвищення тарифів на послуги ЖКГ, вплинули на поетапну втрату сектором домогосподарств частки свого ВНД з 81,8% у I кв. до 71,9% ВНД у IV кв. 2014 р. Однак за результатами року рівень залишився відносно високим і становив 76,6% загального ВНД.

¹⁸ Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Зміна довготривалої політики соціального популізму на протилежну хоч і поліпшила баланс сектора ЗДУ, однак у 2014 р. йому ще не вдалося ліквідувати розрив між отриманими соціальними внесками та виплаченими соціальними трансфертами. Рівень ВНД залишився низьким (15,6% ВНД), а секторні валові заощадження – від’ємними і становили за попередніми даними майже 44 млрд грн.

У секторі нефінансових корпорацій рівень ВНД підвищився на 2,8 в. п. (до 4,8% ВНД) головним чином за рахунок зменшення втрат по каналу доходів від власності, сальдо яких знизилося на 2 в. п. (до 10% від ВНД).

У 2015 р. макроструктурні зсуви відбувалися активніше. По сумі показників інституційних рахунків 1 та 2 квартали 2015р проти двох перших кварталів 2014 року відносно загального ВНД відбулося:

- збільшення рівня ВНД сектора ЗДУ до 21,4 проти з 9,2%;
- зменшення рівня ВНД сектора домашніх господарств з 80,8 до 71,3% – через перевищення темпів падіння ВНД домашніх господарств над темпами падіння ВВП;
- підвищення рівня ВНД фінансових корпорацій до 3,1 проти 1,8%
- підвищення рівня ВНД нефінансових корпорацій до 3,2 проти 0,1%

Зазначені структурні зрушення свідчать про те, що політичні заходи 2014–2015 рр., особливо замороження соціальних стандартів на тлі високої інфляції, дозволили ЗДУ таки зменшити розрив між отриманими соціальними внесками і соціальними сплаченими трансфертами. Водночас підвищення тарифів на газ для населення поліпшило фінансове становище НАК «Нафтогаз України», що знизило бюджетні витрати на його підтримку. Все це вплинуло на стрімке підвищення частки ЗДУ в загальному ВНД – одразу на 12,2 в. п. Однак донором усіх зрушень стали домашні господарства, а падіння доходів найбідніших верств населення, як уже зазначалося, позначилося на значному скороченні споживчих витрат на продукти харчування та безалкогольні напої, що загальмувало виробництво

харчових продуктів. Відбулося як скорочення імпорту споживчих товарів, так і згортання власного виробництва.

Зазначене підвищення рівня ВНД нефінансових корпорацій торкнулося головним чином НАК «Нафтогаз України», хоча разом з підвищенням тарифів прострочена заборгованість підприємств ТКЕ, ТЕЦ та прямих промислових споживачів перед НАК «Нафтогаз України» зростає і на 20 жовтня 2015 р. становила близько 20,7 млрд грн¹⁹. У першому півріччі проти відповідного періоду 2014 р. фінансові результати діяльності великих та середніх підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності за січень–червень 2015 р.²⁰ залишилися від’ємними і збільшилися в 1,7 разу.

Серед чинників впливу на макроструктурні зрушення знову таки проявили себе девальвація та інфляція:

- 1) бюджетний профіцит сформувався під впливом незапланованого стрибка вартості іноземної валюти, виходу інфляції за межі прогнозу, курсової переоцінки коштів на рахунках підприємств тощо, в умовах значних державних запозичень, які, за даними Міністерства фінансів, були здійснені на фінансування державного бюджету в обсязі 84337,6 млн грн. Крім того, за січень–квітень 2015 р. здійснено цільовий випуск облігацій внутрішньої державної позики на загальну суму 30804,0 млн грн²¹;
- 2) формування позитивного сальдо зовнішньої торгівлі утворилося не за рахунок зростання експорту, а за рахунок перевищення темпів падіння імпорту над темпами падіння експорту. Падіння імпорту було зумовлене девальвацією гривні та різким скороченням внутрішнього попиту. Падіння експорту відбулося на тлі падіння світових цін на основні позиції українського експорту та обвальним скороченням експорту в РФ;

¹⁹ Див.: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf?Open>

²⁰ Дані ДССУ Фінансові результати великих та середніх підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності за січень–червень 2015 року (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

²¹ Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень–квітень 2015 року.

3) девальвація гривні значно звузила можливості модернізації виробництв вітчизняними виробниками, орієнтованими на внутрішній ринок, які реалізують продукцію за національну валюту. Це не дає їм можливості скористатися частиною ринку, що звільнилася від імпортерів;

4) значне падіння реальної зарплати – на 22,5% (за січень–квітень проти відповідного періоду 2014 р.), падіння реальних пенсій і наявного доходу загалом зумовило стрімке згортання споживчого попиту. Так, за січень–квітень 2015 р. проти відповідного періоду 2014 р. роздрібний товарооборот зменшився на 25,3% (у 2014 р. зменшення становило 8,6%)²²;

5) продовжилося згортання інвестиційного попиту. Відбулося скорочення можливостей нефінансових корпорацій, які стрімко втрачають свою кредитоспроможність, щодо зовнішніх запозичень. Так, за січень–березень 2015 р. фінансові результати діяльності великих і середніх підприємств до оподаткування виявилися від’ємними і становили мінус 386 млрд грн²³. Роловер зовнішніх запозичень підприємств, за даними НБУ, різко впав, а затримка із поверненням боргів зросла;

б) відбулося стрімке підвищення рівня бідності через замороження соціальних стандартів на тлі непередбачуваної урядом високої інфляції – ІСЦ за січень–травень проти січня–травня 2014 р. становив 146%²⁴.

Отже, тимчасове поліпшення зовнішньоторговельного та бюджетного балансів супроводжувалося вкрай негативними соціально-економічними процесами, що не забезпечує створення фундаментальних чинників розвитку. Це ще раз доводить, що макроекономічна збалансованість – не лише збалансованість зовнішньої торгівлі та державних фінансів, але й гармонізація секторної структури ВНД із забезпеченням бездефіцитності балансу валового наявного доходу та витрат кожного з інституційних

²² Обсяг обороту роздрібної торгівлі за січень–квітень 2015 року / Державна служба статистики України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²³ Фінансові результати діяльності великих та середніх підприємств України за січень–березень 2015 року : експрес-випуск [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²⁴ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2015 році (до відповідного періоду попереднього року) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

секторів економіки, формування надійних джерел розвитку, а також оптимізації структури кінцевого використання ВВП.

Сьогоднішнє вирішення проблем налаштування економіки на модель розвитку великою мірою залежить від ефективності внутрішнього перегрупування ресурсів, що не потребує завеликих фінансових вкладень та зовнішніх впливів. Знову таки йдеться про гармонізацію внутрішніх макроструктурних пропорцій у розподілі доходів між інституційними секторами економіки, що дозволить створити базові передумови для стабільного відтворення виробництва та економічного розвитку, а також про оптимізацію диференціації доходів населення та корпорацій, яка має запобігти втратам і відтоку капіталу з країни.

При цьому Україні підходить, як скандинавська соціально орієнтована та водночас інноваціо-інвестиційна модель розвитку, так і серединний шлях, якому відповідають Франція, Німеччина, Велика Британія, Чеська Республіка. Європейський вибір має спиратися перш за все на інституційний розвиток, який забезпечить країну від необгрунтованих рішень окремих політиків та урядів, як відбувалося в останні роки хвиль руйнуючого економіку соціального популізму.

Водночас для завершення трансформаційних процесів перетворення України на повноцінного учасника світових ринків, зокрема ринку капіталу, а також для підключення національної економіки до комунікативних систем та механізму розподілу міжнародного прибутку й ресурсів необхідно зробити ще багато кроків, оскільки екзогенні чинники економічного зростання підключаються лише за умов радикальних змін якості економічного середовища. А це передбачає створення економіки, яка є конкурентоспроможною за всіма параметрами: економічними, інфраструктурними, соціальними, екологічними, що і має знайти відображення в українському законодавчому полі й підвищенні загальної культури господарювання та виробничих відносин загалом.